

Мелешенко Алла Анатоліївна. Світові війни ХХ століття та історична пам'ять: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, Житомир, 11-12 листопада 2011 р. - Дніпропетровськ: Інститут «Ткума», 2013. - 348 с. ISBN 978-966-383-475-7, 2013.- С.336-341.

Мелешенко А.

*здобувач Житомирського державного
університету імені Івана Франка*

Роль державних інституцій у формуванні концепції єврейського шкільництва на Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

У статті здійснено аналіз ролі держави у становленні єврейського шкільництва на Волині. Висвітлюються аспекти функціонування освіти євреїв у межах законодавства того часу.

В статті здійснено аналіз ролі держави в становленні єврейських шкіл на Волині. Освітлюються аспекти функціонування освіти євреїв в межах законодавства того часу.

The article presents the analysis of the role of the state in the development of Jewish schools in the Volyn region. The aspects of Jewish education under the laws of that time is highlighted

У другій половині ХІХ ст. політику російського уряду, яка визначала правове, соціально-економічне й культурно-освітнє становище єврейства Південно-Західного краю, втілювали в життя всі відомства, передусім міністерство внутрішніх справ, міністерство народної освіти, а також спеціальні комітети, які періодично утворювались для розробки нових законів і положень про євреїв. Слід наголосити, що з середини ХІХ ст. система початкової освіти на Волині, у тому числі й єврейської, функціонувала в межах законодавства, розробленого для Київського навчального округу.

Однак аналіз діяльності державних органів управління системою початкової єврейської освіти дозволяє стверджувати, що в другій половині ХІХ ст. царський уряд не лише не сприяв відкриттю навчальних закладів для єврейських дітей, але й системно стримував розвиток усього єврейського шкільництва. Ще в 1804 р. спеціальне “Положення” царського уряду дозволяло використовувати єврейську мову лише у справах релігійних та в побуті. У результаті мовою викладання більшості єврейських державних закладів освіти поступово стала німецька, а згодом – російська. По суті це був перший системний наступ на єврейську мову як мову навчання єврейських дітей, який у другій половині ХІХ століття було підсилено цілою низкою інших законодавчих актів асиміляційного характеру. Наприклад, законом від 27 листопада 1861 р. надавалися пільги учителям державних єврейських училищ (звільнення від податків тощо), випускникам вищих навчальних закладів, які закінчили навчання з ученим ступенем (право на вибір місця проживання в Російській

імперії та вступу на державну службу). Це був традиційний урядовий “пряник” для єврейського народу, що мав підсолодити гірку відмову національних меншин держави від власного шкільництва й рідної мови.

Проте варто наголосити, що погляди провладного управлінського апарату того часу щодо перспектив і шляхів розвитку єврейського шкільництва не можна вважати монолітними, оскільки чимало представників влади де-факто не завжди схвалювали окремі заходи урядової освітянської політики щодо євреїв та їх наслідки. Є, зокрема, інформація, що проти дискримінації євреїв і обмеження прав інших народностей, виступав Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор І. Васильчиков [8: 18]. Крім того відомо, що з 18 липня 1858 р. до 13 березня 1861 р. попечителем Київського навчального округу був відомий громадський діяч і педагог М. Пирогов, який зробив багато корисного для розвитку єврейського шкільництва на Волині. У 1861 р. він заявляв: “Ви мені співчуваєте за те, що я сам співчував єврейській нації. Як у науці, так і у житті, як між моїми товаришами, так і поміж моїми підлеглими і начальниками, я ніколи не думав робити відмінності в душі станової і національної винятковості. Ці ж переконання я переніс і на євреїв, коли через обставини життя і служби вступив у відносини з їх товариством. Ці ж переконання, як наслідок моєї освіти, які були вироблені цілим життям, стали для мене вже другою натурою і не покинуть мене до кінця життя!” [1: 3].

У 1870 р. Державна рада доручила міністерству внутрішніх справ розробити загальну реформу єврейського побуту, тобто виробити заходи для послаблення “громадянських зв’язків євреїв” та поширення серед них освіти через залучення до державних початкових навчальних закладів. З цією метою була утворена особлива міжвідомча комісія із облаштування побуту євреїв на чолі міністра внутрішніх справ князя Лобанова-Ростовського. Зазначимо, що комісія, яка працювала протягом 1872 – 1881 рр., не розробила жодного законопроекту, крім правил перепису єврейського населення. Однак підняте Державною радою питання про залучення євреїв до загальних навчальних закладів все ж було вирішене. У 1872 р. з ініціативи міністра народної освіти графа Д. Толстого це питання вивчалось, і, відповідно до “Положення” від 16 березня 1873 р., державні єврейські училища були реформовані.

Попри певні позитивні кількісні зміни, принесені в єврейське шкільництво законодавчими актами початку 70-х рр., аналіз національної політики Олександра II дає підстави стверджувати, що вона носила неприхований антисемітський характер, риси якого постійно проявлялися у всіх сферах життя євреїв аж до початку ХХ ст. Різного роду «виправданнями» цієї політики рясніють місцеві періодичні видання того часу, де успішна економічна діяльність євреїв і зростання їх чисельності у освітніх навчальних закладах представлені як основні джерела усіх суспільних негараздів. У непоодиноких статтях волинських часописів діяльність євреїв Південно-західного краю постає як «кабацька» й «експлуататорська», їх називають лицарями «крана й кварти»

та «жрицями Бахусу», звинувачують у суцільному пияцтві й розбещенні сільського населення [4: 608, 617]. З єврейським народом контрольована державою періодика поступово закріплює імідж «Цапа Відбувайла». Без перебільшення усі вади тогочасного суспільства подаються як наслідки діяльності євреїв. «Усьому причиною, – пише «Жизнь Волини», – Ізраїль, озлоблений..., що мстить за всі пережиті приниження і прагне усіма засобами повернути свою колишню велич шляхом приниження й поневолення інших. У той час, як усі народи... сваряться між собою... Ізраїль хоч і повільно, проте наполегливо і впевнено... сіє навкруги розбрат, підкопує вікові підвалини, проникає у всі шпарини суспільного життя, сприяє моральному розбещенню і постійно... стверджує свій отруйний вплив.» [5: 2]. Надзвичайно показовими є пояснення «основної загрози», яка, на думку традиційно анонімного автора звично різкої статті може надходити з боку єврейства: «Ізраїль позбавлений батьківщини, – констатується в публікації, – він розсіяний по всій земній кулі і не є чітким цілим; і проте... він загалом має бути визнаний потужною силою, впливовою по милості двох сполучних начал – Талмуда і Кагала, які керують усіма їх діями і наполегливо спрямовують їх до заповітної мрії» [5: 2]. Таким чином, офіційна преса по суті «благословляла» усі заходи уряду, спрямовані проти єврейської освіти, що починалася з вивчення Талмуду, і проти єврейської культури, що жила в єврейському Кагалі. Так поволі формувалось обличчя «ворога», за яким можна було приховати справжній занепад Російської імперії.

Варто зазначити, що місцева преса активно впроваджувала імперські традиції маніпулювання свідомістю громадян. Якщо в кінці XIX ст. здебільшого анонімні дописувачі волинської преси більше зосереджувалися на формуванні узагальненого образу «ворога-єврея», то на початку XX ст. акцент було зміщено на загрозу «освіченого єврея». Слід наголосити, що результатом заохочення єврейського населення Волині до навчання у державних закладах стало стрімке зростання відсотка учнів-євреїв. Із цим фактом стали пов'язувати низку офіційно визнаних «ненормальностей» у місцевих початкових освітніх установах: зменшення авторитету шкільної дисципліни «Закон Божий», майже суцільна відсутність викладання церковного співу, значно кращий розвиток єврейських дітей, порівняно з російськими, що, на думку провладних авторів, безперечно залежало від кращих умов життя і праці євреїв [6]. Відомо, що в липні 1887 р. міністерством народної освіти були встановлені відсоткові норми прийому євреїв у загальні навчальні заклади. Однак попри ці «норми» навіть на початку XX ст. у деяких класах місцевих початкових училищ відсоток єврейських дітей сягав більше половини учнівського складу цих закладів, демонструючи певне нехтування волинян окремими законодавчими приписами. У 1911 р. газета «Жизнь Волини» повідомляла: «Наші місцеві двокласні училища переповнені єврейством. І хоч російське населення ставиться до цього вкрай негативно, – керівництво не звертає на це уваги й веде свою політику» [6]. З огляду на це, варто пригадати, що в жодному іншому регіоні Російської

імперії місцеве керівництво у подібних питаннях апріорі не могло вести «своїї політики». Однак очевидно, що на Волині такі речі відбувалися. Цілком можливо діялось це не стільки через необачність чиновників, скільки через доволі спокійне ставлення населення регіону до певних національних бар'єрів. Значно більший маніпулятивний вплив має заява щодо вкрай негативного ставлення до факту зростання числа євреїв у загальних школах з боку російського населення Волинського краю. Проте варто пригадати, що Волинь ніколи не могла похвалитися домінантою російського населення. Відтак представлення волинян не як російських підданих, а як росіян, можна розглядати як найпростішу ідеологічну маніпуляцію, в результаті якої населення краю мало звикати вважати себе росіянами і протиставляти собі євреїв.

Аналізуючи наступи на освіту євреїв, варто наголосити, що на початку ХХ ст. найактивнішим союзником влади у цьому питанні виявилось православне духовенство, інтереси якого в цей період як ніколи співпадали з інтересами російського самодержавства. У 1905 р. православ'ю довелося пережити неприємний для духовенства указ російського монарха, який проголошував «релігійну свободу іновірному населенню Росії» [2: 698], а згодом – зовсім принизливий, як для вірного ідеологічного друга влади, проект «Про зрівняння Православ'я з іншими віросповіданнями», що отримав схвалення більшості членів Держдуми. З цього приводу Волинський єпархіальний з'їзд духовенства 1908 р. зазначив: «введення в дію цього проекту неминуче знищить ту твердиню, на якій поки ще міцно тримається наша Батьківщина» [3: 561–562]. Однак навіть ці владні акти не похитнули тандема влади і православ'я у питаннях формування російської свідомості і ставлення до єврейської освіти. Зазначимо, що передвиборча платформа волинського духовенства, опублікована у 1912 р. у «Волинських єпархіальних відомостях», першим пунктом проголошувала «розвиток російської національної самосвідомості шляхом загальної освіти», а другим обіцяла «з огляду на виняткові національні особливості євреїв, з метою захисту інтересів корінного населення російського, переглянути закони про євреїв» [7: 836]. Таким чином духовенство Волині по суті визнавало дві важливі речі: стратегічну значимість освіти для впровадження російської великодержавної політики та протиставлення «корінного населення російського» єврейській частині населення держави.

Слід зазначити, що державній національній політиці другої половини ХІХ століття в основному були притаманні: забезпечення системної русифікаторської політики царського уряду і сприяння асиміляції єврейської меншини Волині; перешкоджання розвитку єврейського шкільництва, обмеження використання єврейської мови лише у справах релігійних та в побуті; запровадження системи тотального державного контролю за всіма типами єврейських початкових навчальних закладів, формами й напрямками їх

діяльності, введення в системі єврейської освіти регулярної звітності, обмеження впливу громадської і приватної ініціативи лише правом на фінансування та матеріальної підтримки єврейського шкільництва; наявність значної кількості документів, розроблених спеціально для Правобережної України та Волині.

Список використаних джерел та літератури

1. Ботвинник Н. Р. Взгляды Н. И. Пирогова и вопросы просвещения евреев. / Н. Р. Ботвинник / Вестник ОПЕ. – 1910. – № 2. – С. 3 – 20.
2. Веротерпимость и судьбы православия // Волынские епархиальные ведомости. – 1905. – № 21. – С. 698.
3. Журналы Волынского епархиального съезда духовенства 1908 // Волынские епархиальные ведомости. – 1908. – № 34. – 31 августа. – С. 561–562.
4. Кабацко-еврейская эксплуататорская деятельность в Южной России // Волынские епархиальные ведомости (Житомир). – 1879. – № 16. – С. 608, 617.
5. Н. С. Семья и государство / Н. С. // Жизнь Волыни. – 1911. – 11 янв. – № 9. – С. 2.
6. Ненормальности в местечковых училищах // Жизнь Волыни. – 1911. – 14 февр.
7. Предвыборная платформа духовенства // Волынские епархиальные ведомости. – 1912. – № 42. – С. 836.
8. Рудницька Н. В. Освіта євреїв Волинської губернії у ХІХ – на початку ХХ століття. – Житомир, 2007. – 216 с.